УДК 81'42'272’27

ПРО ПОНЯТТЯ « ДИСКУРС» У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Рогова Я.О., студент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена проблемам сучасного мовознавства: чіткому та логічно структурованому визначенню поняття „дискурс”, проблемі різних підходів до його тлумачення та питанню полісемії цього терміна.

Ключові слова: дискурс, бесіда, мовленнєва комунікація, екстралінгвістичний компонент, когнітивний процес, соціолінгвістична структура.

Роговая Я.А. О ПОНЯТИИ «ДИСКУРС» В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ / Запорожский национальный университет,Украина

Статья посвящена проблемам современного языкознания: четкому и логично структурированному определению понятия «дискурс», проблеме разных подходов его трактования и вопросу полисемии данного термина.

Ключевые слова: дискурс, беседа, речевая коммуникация, экстралингвистический компонент, когнитивный процесс, социолингвистическая структура.

Rogovaya Y.A. ABOUT THE CONCEPT OF DISCOURSE IN MODERN LINGUISTICS / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article is devoted to the problems of modern linguistics: the distinct and logically structured definition of the concept of “discourse”, the problem of different approaches to its treatise and the question of this term’s polycemy.

Key words: discourse, discussion, communication, extralinguistic component, cognitive processs, sociolinguistic structure.

Поняття «дискурс» є надзвичайно поширеним останнім часом і престижно-модним. Однак чіткого та загальноприйнятого визначення, яке б охоплювало всі випадки його використання, не існує, тому, мабуть, саме чинник моди на запозичення іноземних термінів і зумовив його появу у вітчизняній лінгвістиці та сприяв значною мірою його популяризації: термін дискурс був запозичений з англосакської лінгвістичної школи на початку 70-х років. Цей термін позначає «тексти в їх текстовій даності і в їх особливостях» [1;7].

Якщо зробити короткий екскурс в етимологію, слід зауважити, що «дискурсом» у латинській мові називали бесіди вчених. Саме в цьому значенні слово увійшло в сучасні європейські мови: французьке *discours* і англійське *discourse* мають значення «діалог». Цей термін наводиться в Словнику братів Грімм 1860 року, де вказані два значення: 1) діалог, бесіда; 2) мовлення, лекція.

Як термін лінгвістики слово «дискурс» уперше вжито А. Херрісом у 1952 році в статті, що була присвячена аналізу мови реклами. Відтоді термін «дискурс» став поширеним у сучасній лінгвістиці [1;7].

Сьогодні сфера вживання терміна «дискурс» є настільки великою, що потрібно говорити про полісемію цієї термінологічної одиниці. Достатньо лише звернутися до визначення цього терміна у "Англо-російському словнику лінгвістики і семіотики," опублікованому в 1995 році [2;42]:

discourse / дискурс. В одному із значень - сукупність тематично, культурно або ще якимось чином взаємопов'язаних текстів, що допускає розвиток і доповнення іншими текстами. Термін лінгвістики тексту і дискурс-аналізу.

discourse // дискурс. Термін соціології, соціальної семіотики і політології введений М. Фуко. Спілкування, що розглядається як реалізація певних дискурсивних практик.

discourse ///дискурс. Вид мовленнєвої комунікації, що передбачає раціональний критичний розгляд цінностей, норм і правил суспільного життя і має єдиним своїм мотивом досягти взаєморозуміння. Термін логіки, філософії, соціології та соціальної семіотики, введений Ю. Хабермасом.

П. Серіо, наприклад, теж виділяє декілька значень терміна „дискурс” [3;18]:

1) еквівалент поняття „мова”, тобто будь-яке висловлювання;

2) одиниця, яка за розміром більша за фразу;

3) вплив висловлювання на його адресата з урахуванням ситуації висловлювання;

4) бесіду як основний тип висловлювання;

5) використання одиниць мови, їх мовленнєву актуалізацію.

Отже, наведений приклад свідчить не лише про багатозначність цього терміна, але й про можливість його використання в різних галузях гуманітарного знання.

Перейдемо до найбільш відомих визначень, які, на мою думку, варті зазначення. Так, існують дефініції дискурсу, у яких закріплюється пріоритет тексту, і тоді дискурс можна розглядати як предмет лінгвістики тексту, а дискурсивний аналіз - один з її методів. Такий підхід був характерний у період становлення лінгвістики тексту і зафіксований у «Короткому словнику термінів лінгвістики тексту» Т. М. Ніколаєвої: «Дискурс - багатозначний термін лінгвістики тексту, що вживається авторами в значеннях, майже омонімічних. Найважливіші з них:

1) зв'язний текст;

2) усно-розмовна форма тексту;

3) діалог;

4) група висловів, зв'язаних між собою за змістом;

5) мовний твір як даність - письмова або усна» [4;464].

Пізніше визначення «дискурсу» як терміна лінгвістики тексту вийшло за межі тексту або відрізка тексту і стало включати в себе перелік умов, за яких цей текст актуалізується. Тут буде доречно згадати дефініцію дискурсу, запропоновану Т. А. ван Дейком, якому в сучасному мовознавстві належить пріоритет в описі дискурсу: «Дискурс в широкому сенсі є складною єдністю мовної форми, значення і дії, яка могла б бути найкращим чином охарактеризована за допомогою поняття комунікативної події або комунікативного акту» [5;121]. А також визначення Н. Д. Арутюнової, яке ніби розгортає стисле визначення дискурсу ван Дейка: «Дискурс - це зв'язний текст в сукупності з екстралінгвістичними - прагматичними, соціокультурними, психологічними і іншими чинниками; текст, узятий у подієвому аспекті; мова, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах)» [6;136]. Щоб підсумувати щойно викладені думки лінгвістів, можна навести і лаконічну дефініцію дискурсу Ю.Н. Караулова та В.В. Петрова: «Дискурс - це складне комунікативне явище, що включає окрім тексту ще і екстралінгвістичні чинники (знання про світ, думки, установки, цілі адресанта), необхідні для розуміння тексту» [7;8]. Найбільш детальним є визначення дискурсу, наведене в Лінгвістичному енциклопедичному словнику: «Дискурс — зв'язний текст в сукупності з екстралінгвістичними — прагматичними, соціокультурними і іншими чинниками; текст, узятий у подієвому аспекті; мова, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах). Дискурс включає паралінгвістичний супровід мови (міміку, жести) і вивчається спільно з відповідними «формами життя» (репортаж, інструктаж, світська бесіда і т.д.) [8;137].

Неможливо обминути ще одне визначення, дане В.З. Дем'янковим, яке заслуговує на особливу увагу, адже воно є найбільш повним у сучасній теорії мовознавства та поглиблює попередні дефініції: "Дискурс є довільним фрагментом тексту, що складається більш ніж з одного речення або незалежної частини речення. Елементи дискурсу: події, що викладаються, їх учасники, перфомативна інформація і - "неподії", тобто: а) обставини, що супроводжують події; б) фон, що пояснює події; в) оцінка учасників події; г) інформація, що співвідносить дискурс із подіями" [9;7].

Слід також згадати й точку зору Дебори Шифрин, яка виділяє три основні підходи до трактування цього поняття. Перший підхід, здійснюваний з позицій формально або структурно орієнтованої лінгвістики, визначає дискурс просто як «мову вищу за рівень речення або словосполучення» — «language above the sentence or above the clause» [10;25]. Під дискурсом, отже, розумітимуться два або декілька речень, що знаходяться один з одним у смисловому зв'язку — критерій смислової зв'язності вносить помітну поправку, але зберігає загальну тенденцію.

Другий підхід дає функціональне визначення дискурсу як всякого «вживання мови»: «the study of discourse is the study of any aspect of language use»; «the analysis of discourse, is necessarily, the analysis of language in use». Цей підхід припускає обумовленість аналізу функцій дискурсу вивченням функцій мови в широкому соціокультурному контексті. Тут принципово допустимим може бути етичний підхід. У першому випадку аналіз йде від виділення ряду функцій (наприклад, за Р. О. Якобсоном) і співвідношення форм дискурсу (висловів і їхніх компонентів) з тією або іншою функцією. У другому випадку дослідженню підлягає вже спектр функцій, конкретних форм і елементів дискурсу.

Д. Шифрин пропонує і третій варіант визначення, що підкреслює взаємодію форми і функції: «дискурс як вислови» (discourse as utterances) — [10;39]. Це визначення має на увазі, що дискурс є не примітивним набором ізольованих одиниць мовної структури «більше речення», а цілісною сукупністю функціонально організованих, контекстуалізованих одиниць вживання мови. Однак це визначення теж не досконале, адже в цьому випадку виникають ускладнення при визначенні відмінностей вислову [10;41].

Дискурс вивчається різними науками та їхніми окремими напрямками (прагмалінгвістика, прагмастилістика, лінгвістична семантика, теорія комунікації, граматична стилістика, лінгвістика тексту, граматика тексту), міждисциплінарними науками (психолінгвістика, соціолінгвістика) [1;10].

Проте всі ці науки погоджуються з тим, що до теперішнього часу сформувалися два основні поняття дискурсу: 1) дискурс як текст, що актуалізується в певних умовах, і 2) дискурс як дискурсивна практика. Підводячи підсумок аналізу обсягу цього терміна, слід, мабуть, навести ще дві точки зору, що дозволяють показати значне віддалення одна від одної дефініцій даного терміна. Ю.С.Степанов запропонував визначити «дискурс» як «можливий альтернативний світ» в повному розумінні цього логіко-філософського терміна [11;45]. Такий підхід до терміна можна вважати, мабуть, найбільш багатоаспектним, у той час як найбільш локонічне визначення було сформульоване в «Експериментальному системному тлумачному словнику стилістичних термінів» С. Е. Нікітіної і Н. В. Васильєвої, де дискурс розуміється як «зв'язний текст, занурений в екстралінгвістичний контекст» [12;69].

Відоме ще одне визначення дискурсу, наведене Н. Н. Міроновою: «Дискурс – це цільнооформлена одиниця інформації, обумовлена лінгвістичними і екстралінгвістичними параметрами, і сукупність текстів, що мають схожі принципи побудови, тобто однакові прагматичні параметри». Найважливішими моментами в цьому визначенні нам уявляються цільнооформленість дискурсу, яка виявляється в його семантичній і граматичній структурі, обумовленій лінгвістичними чинниками, і зв'язок з прагматичними параметрами - культурологічними, історичними, політичними, ідеологічними, психологічними (ментальними)

Поширеним та часто вживаним є визначення Е. Бенвеніста, який під „дискурсом" розуміє "усіляке висловлювання, яке зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника" [13;276].

Отже, щоб підсумувати найбільш відомі визначення поняття дискурсу, всі існуючі підходи можна звести до таких:

1. Дискурс визначається через текст або текст через дискурс.

2. Дискурс розуміють як когнітивний процес, пов'язаний із творенням мовленнєвої поведінки.

3. Дискурс розглядається як послідовність взаємозв'язаних висловлювань; об'єднаних спільністю цільового завдання.

4. Дискурс визначається як засіб бесіди та мислення, які, як і жанри, можуть ставати ритуалізованими.

5. Дискурс тлумачиться як мовленнєве утворення, одиниця вищого, ніж речення, рівня.

6. Дискурс розглядається як форма мовленнєвого спілкування, яка передбачає взаємозв'язок між мовцем та слухачем, як міжособистісна діяльність.

7. Дискурс розуміється як складна комунікативна подія.

8. Дискурс тлумачиться як соціолінгвістична структура, яка твориться адресатом у конкретних комунікативних, соціальних та прагматичних ситуаціях.

Хоча серед найчастіше вживаних дефініцій є запропонована Т.А. ван Дейком: „Дискурс - це мовленнєвий потік, мова в її постійному русі, що вбирає в себе все різноманіття історичної епохи, індивідуальних і соціальних особливостей як комуніканта так і комунікативної ситуації, у якій відбувається спілкування. У дискурсі відбивається менталітет і культура як національна, загальна, так і індивідуальна, приватна" [5;122].

М. Стаббс виділяє три основні характеристики дискурсу:

1) у формальному відношенні – це одиниця мови, яка за обсягом більша за речення;

2) у змістовному плані дискурс пов'язаний з уживанням мови в соціальному контексті;

3) за своєю організацією дискурс діалогічний.

Слід також виділити кілька важливих аспектів дискурсу, які доводять, що дискурс не є хаотичним утворенням і має певні особливості і характеристики, а також регулюється певними правилами. По-перше, це комунікативний аспект, за яким дискурс – це текст, що містить взаємозалежні роздуми кількох суб'єктів. По-друге, мовленнєвий аспект дискурсу регулюється правилами синтаксису та особливостями граматичної будови відповідно до канонів конкретної мови. По-третє, дискурс характеризується логічною послідовністю, тобто це логічно обумовлена думка, що являє собою суворий перехід від одного твердження до іншого [14,171]. До того ж багатьма вченими

дискурс вважається відносно завершеним, цілісним та зв'язним і розглядається одночасно і як процес, і як результат у вигляді фіксованого тексту.

Отже, можна зробити висновок про те, що дискурс – це утворення цілком систематизоване і впорядковане, регульоване конкретними правилами та нормами, хоча природним є і відхилення від цих норм.

Аналізуючи все вищесказане, можна зробити такий висновок: хоча теорія дискурсу вже досить тривалий час опрацьовується і досліджується вченими-лінгвістами, загальновизнаного підходу та універсального визначення поняття "дискурс" ще досі не існує. Воно (поняття) розглядається з точки зору найрізноманітніших аспектів: і як комунікативний процес, і як текст, і як система, і як комунікативна подія. Але, незважаючи на те, що всі ці підходи базуються на різноманітних рисах та характеристиках, вони не виключають одне одного. Тому на базі вищенаведеної інформації ми вважаємо за доцільне спробувати дати узагальнююче визначення дискурсу. На наш погляд, найбільш чітке та повноцінне визначення дала Н. Д. Арутюнова, яка визнає дискурс як "зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, прагматичними, психологічними факторами; це – текст, узятий в аспекті подій; мовлення, що розглядається як цілеспрямоване соціальне явище, дія, як компонент, що бере участь у взаємодії між людьми і механізмах їхньої свідомості. Дискурс – це мовлення, занурене в життя" [6;137].

ЛІТЕРАТУРА

1. Серажим К.С. Термін „дискурс" у сучасній лінгвістиці / К.С. Серажим // Вісник Харків. ун-ту. – 2002. – № 1 : сер.: Філологія. – Вип. Х. – С. 7 – 12.
2. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике : в 2 т. – М. : Помовский и партнеры, 1995-1996. – Т. 1. – 642 с.
3. Серио П. Квадратура смисла : Фр. шк. анализа дискурса : Пер. с фр. и португ. / [Сост. П. Серио]; Предисл. Ю.С. Степанова; Общ. ред., вступ. ст. и коммент. П. Серио. – М. : Прогресс, 1999. – 413с.
4. Николаева Т.М. Новое в зарубежной лингвистике текста : лингвистика текста / Т.М. Николаева. – VIII.: Прогресс, 1978. – 464 с.
5. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
6. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс : теория метафоры / Н.Д. Арутюнова. – М. : Прогресс, 1990. – 330 с.
7. Караулов Ю.Н., Петров В.В. Вступительная статья : Т.А. ван Дейк / Ю.Н. Караулов, В.В. Петров. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
8. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685с.
9. Демьянков В.З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработке текста : методы анализа текста / В.З. Демьянков. – І.: Всесоюзный центр переводов ГКНТ и АН СССР, 1979. – 277 с.
10. Макаров М.Л. Интерпретативный анализ дискурса в малой группе / М.Л.Макаров. – Тверь: Изд-во Тверского госуд. универ-та, 1998. – 199 с.
11. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. Степанов // Язык и наука конца XX века : сб. ст. – М., 1995. – С. 45 – 46.
12. Никитина С. Е. Экспериментальный системный толковый словарь стилистических терминов: принципы составления и изображения словарной статьи / С.Е. Никитина, Н.В. Васильева. –М. : Ин-т языкознания РАН, 1996. – 626 с.
13. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист; Общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю.С. Степанова. Пер. с фр. Ю.Н. Караулова [и др.]. – 2. изд., стер. – М. : УРСС, 2002. – 446с.
14. Ишмуратов А.Т. Логико-когнитивный анализ онтологии дискурса : Рациональность и семиотика дискурса / А. Ишмуратов // АНУ Институт Ф-и : сб. трудов. – К., 1994. – С. 252.